

זהות היברידית – המיעוט הבדואי ורשת האינטרנט

שירלי דרוקר שטרית*

אפשר להגדיר את זהותם של הבדואים כנגב זהות היברידית, שכן הם מצויים במצב מורכב: מצד אחד הם משתייכים מבחינה תרבותית, לאומית ודתית לעולם הערבי והמוסלמי, ומן הצד האחר הם קבוצת מיעוט ואזרחים במדינת ישראל. קבוצה זו שומרת על תרבות נבדלת וערכים מסורתיים, ובה בעת נעשית מחברה מסורתית-חקלאית לחברה בעלת סממנים מודרניים, המתבטאים בין השאר ברצונם של מקצת הצעירים הבדואים להתערות בחברה היהודית-ישראלית ולאמץ להם מערכה (בן דוד, 2004; Yiftachel, 2012). למעשה, הבדואים בונים את זהותם האישית והקבוצתית מתוך המצב ההיברידי, בתוך שהם מציעים פרשנות לתרבות הקולטת ולחברת הרוב אך גם משמרים את תרבותם הייחודית (Graham et al., 2014).

מחקר חדש שנערך בישראל (דרוקר שטרית, 2014) התמקד בסטודנטים בדואים מהנגב ובחן כיצד הם משתמשים ברשת האינטרנט לגיבוש זהותם ההיברידית ולהבלטתה. המחקר התבסס על המודל האנליטי של פוטנם (Putnam, 2000). פוטנם מבחין בספרו בין שני סוגים של הון חברתי המקשרים בין אנשים ותורמים להבניית זהות. האחד הוא "הון חברתי מגבש" (Bonding social capital), והאחר הוא "הון חברתי מגשר" (Bridging social capital). ההון החברתי המגבש כולל קשרים חברתיים בתוך קהילה אשר פרטיה דומים, למשל בני משפחה, אנשים המשתייכים לאותו מעמד חברתי או מוצא אתני, פרטים בעלי השקפות פוליטיות דומות וכדומה. ההון החברתי המגשר כולל קשרים חברתיים בין אנשים המגיעים מרקע שונה, למשל דת, גזע, מוצא או מעמד חברתי שונים, וכן השקפות פוליטיות מנוגדות. מחקרה של דרוקר שטרית (2014) מעלה שהזהות ההיברידית וה"תודעה הכפולה" בולטים אף יותר בקרב הסטודנטים הבדואים, משום שבנוסף לאמביוולנטיות שבמסגרת האזרחית, הצעירים במחקר בחרו לרכוש השכלה גבוהה באקדמיה ישראלית ולכן מהווים שוב קבוצת מיעוט ביחס לאוכלוסיית הרוב היהודית.

עמידה על קו תפר בין שתי תרבויות מוגדרת בספרות העכשווית **היברידיות תרבותית**, והיא ממחישה מצב של ריבוי זהויות - הימצאות בו בזמן בשתי תרבויות או יותר. הגדרה זו, המוצגת במחקרים רבים העוסקים באוכלוסיות מהגרים, מציבה בבסיסה תהליך של משא ומתן פנימי לשם הגדרה עצמית מחודשת (לרנר, 2003; Adoni, Caspi, & Cohen, 2006). לפי אבורביעה-קווינר (2008), בשנים שהצעירים הבדואים לומדים באקדמיה, הם חווים הגירה פנימית, מתרחקים במידת-מה מבחינה נפשית מהתרבות הבדואית בפרט ומהתרבות הערבית בכלל, וסופגים ללא הרף את ערכי חברת הרוב היהודית. עם שובם לחברה הבדואית מתפתחות בקרבם תחושות שונות - מרגרסיה ועד חוסר שייכות, ועל כן יש להם מאפיינים של מהגר זמני. כמו כן, כשהם מהגרים מחברת המוצא, הם מפתחים זהות אתנית בדומה לאופן המתואר בספרות המחקר העוסקת במהגרים. מכל האמור לעיל ניכר כי תהליך השתלבותם של הסטודנטים הבדואים באקדמיה מזמן בהכרח שינויים בזהותם החברתית והתרבותית, המורכבת מהישענות על ערכיה של החברה

מחקרי זהות הם "אופנה אקדמית" אשר החלה להתבלט עוד בשנות התשעים של המאה העשרים. יש גישות רבות לחקר הזהות וספרות המחקר מבחינה בעיקר בין זהות אישית-פרטית לזהות קולקטיבית-קבוצתית. הזהות האישית של הפרט מבטאת את המאפיינים המייחדים אותו מאחרים, וכוללת את עמדותיו, תפיסותיו, ערכיו, חלומותיו ואמונותיו (Nach & Lejeune, 2009). בקינגהאם (Buckingham, 2007) מוסיף כי הזהות האישית ייחודית וכי היא מבחינה בין אדם למשנהו. לצד הזהות האישית, יש זהות קולקטיבית - זהות המבטאת את המאפיינים שהפרט חולק עם אחרים, והיא קשורה בהשתייכותו לקבוצות חברתיות (טור-כספא ומיקולינסר, 2004). הזהות הקולקטיבית מרמזת על קשר עם קבוצה חברתית רחבה יותר, בעלת מנה משותף (זהות לאומית למשל). אחד ממושאי המחקר הבולטים ביותר בשנים האחרונות הן קבוצות בעלות **זהות היברידית** - זהות במצב של התהוות הקשורה לעבר אך גם לעתיד. המושג מתאר תופעה של ריבוי מעגלי זהות (לאומי, חברתי, פרטי) אשר אינם מתיישבים בדמיון התרבותי זה עם זה (Shenhav, 2012). לפי תורן (2008) זהות היברידית היא אינה מוצר מוגמר אלא נזיל ודינמי, ובבסיסה ישנם שני כוחות עומק שמקורם במורשת תרבותית המובילים ליצירת זהות לא הומוגנית.

אחת הדוגמאות המעניינות ביותר בישראל לקבוצה בעלת זהות היברידית הינה המיעוט הבדואי מהנגב. זוהי קבוצת משנה בתוך המיעוט הערבי-פלסטיני שנשאר בישראל אחרי מלחמת 1948 - תת-קבוצה הנבדלת מקבוצות משנה אחרות בתרבות, בהיסטוריה, בחברה ובפוליטיקה (קרפלוס ומאיר, 2013). בשנים האחרונות נמצאים הבדואים כנגב בעיצומו של מעבר אל התיישבות קבע (Yiftachel, 2012), הכולל שלל תמורות חברתיות, כלכליות ופוליטיות, וכן התפוררות הדרגתית של כמה מהמוסכמות החברתיות (בן דוד, 2004). בד בבד, החברה הבדואית נחשפת יותר ויותר להשפעה של תרבויות אחרות, ובכלל זה לתרבות הישראלית, שעמה נמצאת באינטראקציה מתמדת. בעשורים האחרונים הבדואים כנגב מגבשים זהות שונה מזו של הבדואים בצפון ושל אחיהם בארצות ערב. זוהי זהות מורכבת, ובאין לה מרכיב שבטי משותף, גיבושה אטי. הקשר לחמולה, למשפחה, לדת, למסורת ולערבים המתגוררים בשאר חלקי הארץ ובמדינות ערב שמסביב מקשה על הבדואים להשתלב באופן מלא במדינה או לגבש זהות עצמית (Sandberg, 2014). כמו כן, בזהותם של הבדואים כנגב קיימת תערובת גדולה של זיקות, ובדומה לקבוצות משנה אחרות בקרב הערבים בישראל (הנוצרים, הדרוזים, הבדואים הצפוניים וכדומה), הם מתמודדים בתהליך ממושך עם תתי-זהויות שלהם. הזהות הפלסטינית, הזהות הערבית והזהות המוסלמית, למשל, מבטאות את רצונם לשמר את אורח חייהם המסורתי והדתי, ואילו הזהות הישראלית מבטאת משיכה אל החברה הכללית בישראל, המייצגת את העולם המערבי והחילוני. ואכן, ספרות המחקר מלמדת שהסתירה הבולטת ביותר בזהותם של הבדואים כנגב היא בין הזהות הלאומית-פלסטינית לזהות האזרחית-ישראלית (אבו סעד, 2010).

* שירלי דרוקר שטרית היא מרצה בתכנית "שער לאקדמיה" במכללת ספיר.

הסטודנטים למוזיקה, צופים בסרטים ונחשפים לשלל אתרי מידע בערבית באופן המעצים את זהותם הקבוצתית.

למעשה, שימושי אינטרנט שונים, אפשרו לסטודנטים למצוא מרחב ציבורי משלהם אשר מתקיים בו ערב רב של זהויות אישיות, קולקטיביות, דתיות ולאומיות, הנובעות מזהותם ההיברידית כבני המגזר הבדואי, כמוסלמים (ובתוך כך שיוכם לעולם הערבי ולעם הפלסטיני), כאזרחי ישראל וכסטודנטים במוסד להשכלה גבוהה. ממצאי המחקר לא רק מקדמים את ההבנה המדעית של הבניית הזהות אצל מיעוטים בחשיפתם למדיה חדשים, אלא בעיקר מדגישים את הפוטנציאל של לימודים אקדמיים בתהליכי התערות (קונסולידציה) של חברה רב תרבותית.

מקורות

אבו סעד, א' (2010). הערבים בנגב: עבר, הווה, ואתגרי העתיד. באר שבע: מרכז הנגב לפיתוח אזורי, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

אבורביעה-קווידר, ס' (2008). מודרות ואהובות: סיפוריהן של נשים בדוויות משכילות. ירושלים: מאגנס.

בן דוד, י' (2004). הבדווים בישראל: היבטים חברתיים וקרקעיים. ירושלים: המכון לחקר מדיניות קרקעית ושימושי קרקע ומכון ירושלים לחקר ישראל.

דרוקר שטרית, ש' (2014). שימוש ברשת האינטרנט לצורך גיבוש זהות בקרב סטודנטים בדואים מהנגב (עבודה לקבלת תואר מוסמך). אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע.

טור-כספא, מ' ומיקולינסקי, מ' (2004). היבטים פסיכולוגיים של גיבוש זהות ותרומתם להבנת הזהות היהודית. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.

לרנר, י' (2003). דעת בהגירה: סטודנטים יוצאי רוסיה באוניברסיטה הישראלית. בתוך ר' איזיקוביץ (עורכת), על גבולות תרבותיים ובניהם: עולים צעירים בישראל (עמ' 321-651). תל אביב: רמות.

קרפלוס, י' ומאיר, א' (2013). הבניית המרחב הבדואי בנגב. מרכז הנגב לפיתוח אזורי: אוניברסיטת בן גוריון.

ששון-לוי, א', בן-פורת, ג' ושביט, ז' (2013). מבוא: זהויות גבוליות ומרחבי מיון בחברה הישראלית. בתוך ז' שביט, א' ששון-לוי וג' בן-פורת (עורכים), מראי מקום: זהויות משתנות ומיקומים חברתיים בישראל (עמ' 7-52). ירושלים: הקיבוץ המאוחד.

תורן, נ. (2008). אתניות, מגדר ומעמד באקדמיה. ירושלים: הוצאת כרמל.

Adoni, H., Caspi, D., & Cohen, A. (2006). *Media, minorities and hybrid identities: The Arab and Russian communities in Israel*. Cresskill, NJ: Hampton Press.

Browne, D. R. (2005). *Ethnic minorities, electronic media and the public sphere: a comparative approach*. Cresskill, NJ: Hampton Press.

הערבית אך גם מרצונם להשתייך לחברת הרוב היהודית. נוצרת בהם זהות הכוללת שימוש בשתי שפות, תנועות חוזרות ונשנות בין שתי קבוצות חברתיות וערב-רב של מעגלי זהות, השזורים זה בזה.

האינטרנט מאפשר להגביר את יכולתנו להבין אוכלוסיות בעלות זהות היברידית. מן הצד האחד, הוא יכול לגשר בין קבוצת מיעוט לקבוצת רוב ולסייע להתגבר על פערים תרבותיים, ומן הצד האחר, הוא יכול לסייע לשמר תרבות וזהות של קבוצת מיעוט אתנית (ששון-לוי, בן-פורת ושביט, 2013; Helpser & Gerber, 2012). מאפייניה של הסביבה המקוונת ויתרונותיה הפכו את האינטרנט לגורם רב-משמעות ולאחד התורמים העיקריים לתהליך ההעצמה האישית של פרטים החווים מצוקות וקשיים משום שהם משתייכים לקבוצת שוליים מוחלשת ומודרת. משתמשי האינטרנט יכולים להתעדכן באמצעותו, מהר יותר מבעבר, וכך סיכוייהם להתקדם, לגשר על פערים חברתיים ולשמור על קשרים קיימים גבוהים יותר. הרשת הדיגיטלית מאפשרת אינטראקטיביות, חיזוק התקשורת הבין-אישית, הרחבת הרשתות החברתיות, גישה קלה יחסית למשאבים תרבותיים, מקור לצריכת מידע, כלי להשתתפות פעילה בחברה וכדומה. זאת ועוד, הפוטנציאל לזכות בשוויוניות ובאנונימיות ברשת עשוי לסייע לבני קבוצת מיעוט להביע את עצמם ולהשתתף בפעילויות שבהן לא היו יכולים להשתתף בסביבתם הפיזית או לא היו מעזים לעשות כן (Cohen, Manion, & Morrison, 2013). בזכות היתרונות הללו ורבים אחרים, הרשת היא כלי רב-עוצמה בעבור קבוצות בעלת זהות היברידית המחפשות להגדיר את זהותן (Browne, 2005; Subrahmanyam & Smahel, 2011).

יש גישות רבות לחקר האופן שקבוצות חברתיות ספציפיות (מגדריות, אתניות, מהגרות) משתמשות במדיה הדיגיטליות. מקצתם בוחנים כיצד בני קבוצת המיעוט מעצבים לעצמם זהות חברתית, מתקשרים, מתארגנים, מתנגדים, מתאחדים ויוצרים פוליטיקה חדשה. מחקרים אחרים בודקים כיצד הרשת משמשת אוכלוסיות אלו כדי לבנות לעצמן זהות דיגיטלית המעצימה את הזהות האישית או מרחיבה אותה. יש לציין שהרשת אינה משנה בצורה ניכרת את החיים החברתיים הקיימים, אלא מוסיפה להם היבט מקוון (Castells, 2007). למשל, קבוצת מיעוט בעלות זהות היברידית יכולות להביע דרך האינטרנט מחאה חברתית ולהשמיע קולות שדוכאו, אך גם ליצור קשרים מעבר לגבולות המקומיים, על בסיס תחומי עניין.

ממצאי מחקרה של דרוקר שטרית (2014) ממחישים את שני תפקידי המדיה החשובים (הון חברתי מגשר והון חברתי מגבש) בעבור בני מיעוט בעלי זהות היברידית. כך, הממצאים זיהו כדומיננטיים את שימושי האינטרנט המגשרים, המסייעים לסטודנטים הבדואים להתערות באקדמיה בפרט ובמדינה בכלל, ואת היות האינטרנט כלי לגישור עם תרבות וחברת הרוב היהודית. מניתוח הממצאים עולה כי הסטודנטים שואפים להשתלב כשווים בחברה ופעולותיהם למען קידום שאיפה זו סובבים בראש ובראשונה סביב היחשפות תרבותית ואיסוף מידע הנוגעים לחברת הרוב ורק לאחר מכן באמצעות מאמצים מכוונים מצדם ליצור קשרים עם צעירים מקבוצת הרוב (באמצעות קבוצות "פייסבוק", פורום שאלות ותשובות בין סטודנטים וכן הלאה). לצד שימושי אינטרנט 'מגשרים', מעידים ממצאי המחקר גם על שימושי 'מגבשים' רבים אשר בונים את ההון החברתי המגבש בקרב המרואיינים. כך, האינטרנט זוהה ככלי אשר סייע לשמירת הקשר של הסטודנטים הבדואים עם תרבות וקהילת המקור באמצעות התכתבויות בתוכנות למסרים מידיים, צ'טים ורשתות חברתיות. כמו כן, ממצאי המחקר עולה כי האינטרנט הינו כמראה של העולם הערבי, באמצעותו מאזינים

- Buckingham, D. (2007). Introducing identity. In D. Buckingham (Ed.), *Youth, identity, and digital media* (pp. 1–22). Cambridge, MA: MIT Press.
- Castells, M. (2007). Communication, power and counter-power in the network society. *International Journal of Communication*, 1, 236–266.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2013). *Research methods in education*. Oxford, UK: Routledge.
- Graham, M., Schroeder, R., Taylor, G., Yalkin, C., Kerrigan, F., & Vom-Lehn, D. (2014). Legitimization of the role of the nation state: Understanding of and reactions to internet censorship in Turkey. *New Media & Society*, 16(2), 271–289.
- Helpser, E., & Gerber, M. (2012). The plausibility of cross-national comparisons of internet use types. *The Information Society*, 28(2), 83–98.
- Nach, H., & Lejeune, A. (2009). The impact of information technology on identity: Framing the research agenda. In *Proceeding of the Administrative Sciences Association of Canada (ASAC) Conference, 2009*. Retrieved July 18, 2013 from: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1713332
- Putnam, R. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of civic America*. New York: Simon and Schuster.
- Sandberg, H. (2014). Distributive justice V. denial of the Jewish nation-state. *Land Policies in the Zionist and Democratic State of Israel*, 5, 23–38.
- Shenhav, Y. (2012). *Beyond the two state solution: a jewish political essay*. UK: polity press.
- Subrahmanyam, K., & Smahel, D. (2011). *Digital youth: The role of media in development*. New York: Springer.
- Yiftachel, O. (2012). Naqab Bedouins and the (internal) colonial paradigm. In A. Amara, I. Abu-Saad & O. Yiftachel (Eds), *Indigenous (in) justice: Law and human rights among Bedouins in the Naqab/Negev* (pp. 281–310). Harvard: Human Rights Press.